

Πώς θα μπορούσαμε να μιλήσουμε στα παιδιά για τον πόλεμο, την απώλεια και για αυτούς που χάνουν την πατρίδα τους;

Μερόπη Μιχαέλη

Παιδιά και οικογένειες πρόσφυγες, μωρά που έρχονται στον κόσμο μέσα σε υπόγεια καταφύγια, σκηνές και ιστορίες απώλειας και αβάσταχτου πόνου κατακλύζουν και πάλι τις οθόνες μας, βάζοντας μέσα στον ιδιωτικό μας χώρο, κάτι που θέλουμε να ξεχνάμε: ότι η βία και η καταστροφικότητα υπάρχουν αμείωτα , τόσο κοντά μας. Σήμερα, υπάρχουν περισσότερα βρέφη και οικογένειες πρόσφυγες, από ποτέ στην σύγχρονη ιστορία: Από τα 26 εκατομμύρια πρόσφυγες παγκοσμίως, περισσότεροι από τους μισούς είναι παιδιά κάτω των 18 ετών. Μία συγκλονιστική συνέπεια είναι ότι δεν δίδεται χώρος στα βρέφη, στα νήπια και τα μικρά παιδιά να αφηγηθούν την ιστορία τους και αυτό βαθαίνει ακόμη περισσότερο το τραύμα τους. Το υποκειμενικό βίωμα των παιδιών μπαίνει σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με αυτό των ενηλίκων. Τα μικρά παιδιά πληρώνουν χωρίς αμφιβολία το μεγαλύτερο τίμημα από την μακροχρόνια επίδραση του πολέμου και του ξεριζωμού στην ζωή τους. Οι στοιχειώδεις ανάγκες και τα δικαιώματά τους για υγιεινή και θρεπτική τροφή, κατάλληλη ιατροφαρμακευτική φροντίδα, στέγη , εκπαίδευση και μία οικογένεια που τους παρέχει ασφάλεια και αγάπη, παύουν να υφίστανται σε καιρό πολέμου. Τις παραπάνω ανάγκες τις ικανοποιούν οι ενήλικες, οι οποίοι σε καιρό πολέμου πάσχουν οι ίδιοι από τις ψυχολογικές συνέπειες του τραύματος, έτσι ώστε να βρίσκονται σε αδυναμία να ανταποκριθούν στις ανάγκες των παιδιών τους. Κατά συνέπεια , τα αποτελέσματα του πολέμου απλώνονται σε όλα τα στρώματα της φροντίδας από την οποία εξαρτώνται τόσο η σωματική όσο και η ψυχική επιβίωση και ανάπτυξη των μικρών παιδιών. Και τα παιδιά τα οποία προφυλαγμένα στην ασφάλεια του σπιτιού τους, παρατηρούν αυτό που ζουν τα παιδιά του πολέμου; Πώς βιώνουν αυτή την εμπειρία που έρχεται να καταργήσει εκ θεμελίων τον μύθο που τους καλλιεργεί η κοινωνία, η οικογένεια, το σχολείο: ότι τα παιδιά τα προστατεύουμε;; Έρχονται αιφνίδια αντιμέτωπα με μία νέα πραγματικότητα, που αποκαλύπτεται από όσα βλέπουν στις οθόνες τους και από τις διηγήσεις των μεγάλων, με ωμό και απρόβλεπτο τρόπο: ότι και τα παιδιά υφίστανται τον θάνατο, ότι εξορίζονται, ορφανεύουν, χάνουν το σπίτι, το σχολείο, τις παιδικές χαρές και την πατρίδα τους, χάνουν δηλαδή όλα όσα αποτελούν το καταφύγιο και την βάση ασφάλειας κάθε παιδιού. Αυτή η υλική και ψυχική απογύμνωση που αποκαλύπτεται μπροστά τους, είναι βαθιά τραυματική για τα παιδιά. Διαπιστώνουν ότι από την μία στιγμή στην άλλη μπορεί να καταστραφεί το περίβλημά τους, το πλαίσιο μέσα στο οποίο χρειάζονται να υπάρχουν ώστε να αναπτυχθούν: η Κοιτίδα τους. Είναι αποδεδειγμένο από πολλές έρευνες πως τα παιδιά που εκτίθενται παρατεταμένα στις εικόνες του πολέμου, που αφήνονται να παρατηρούν τη βία και την ορφάνια, έχουν μεγάλες πιθανότητες να εμφανίσουν διαταραχή μετατραυματικού στρες.

Με συμπτώματα όπως: διαταραχή στον ύπνο τους, διάχυτο άγχος και υπερδιέγερση, αίσθημα διαρκούς συναγερμού για μία επικείμενη απειλή, νυχτερινή ενούρηση και διαρκή αναζήτηση σωματικής επαφής με τα οικεία τους πρόσωπα. Αυτό που φοβούνται είναι μήπως χάσουν και τα ίδια τα σημαντικά τους πρόσωπα: τη μαμά τους, το μπαμπά τους, τα αδέρφια, τους παππούδες, τους αγαπημένους τους.

Όμως, στην αντίπερα όχθη, υπάρχουν και γονείς που προσπαθούν να προφυλάξουν τα παιδιά τους και να τα απομακρύνουν εντελώς από την τρομακτική πραγματικότητα του πολέμου, να τους αποκρύψουν κάθε εικόνα και πληροφορία, κάτι το οποίο είναι και άσκοπο αλλά και επιζήμιο. Τα παιδιά διαθέτουν πλέον ποικίλες πηγές ενημέρωσης ,

όπως το σχολείο, τους φίλους τους, το TikTok, το YouTube. Οι γονείς οφείλουν να παίρνουν στα σοβαρά τις απορίες και την περιέργεια αλλά και τις αγωνίες των παιδιών τους για τις παγκόσμιες εξελίξεις. Χρειάζεται να συζητούν και να παραμένουν ανοιχτοί χωρίς να κρίνουν αυτό που τα παιδιά έχουν κατανοήσει από τις πληροφορίες που έλαβαν. Συζητώντας και σχολιάζοντας αυτή την πληροφόρηση που έχουν λάβει τα παιδιά τους καθώς και τις πηγές προέλευσης της, οι γονείς μπορούν να εντοπίσουν πηγές παραπληροφόρησης και ψευδών ειδήσεων, οι οποίες μεγιστοποιούν τον φόβο και την αγωνία τους, και να επαναπροσδιορίσουν την πληροφορία που προσλαμβάνει το παιδί τους.

Όποια και αν είναι η ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση των γονέων, καλό είναι να ενισχύουν την περιέργεια και το ενδιαφέρον των παιδιών τους για όσα συμβαίνουν στον κόσμο, να ευνοούν τον διάλογο και να ενισχύουν τρόπους αναζήτησης ειρηνικών λύσεων στις διαφορές τους με φίλους και τα πρόσωπα του περιβάλλοντος τους. Επίσης, να ευνοούν και να τους επιτρέπουν να εκφράζουν τους φόβους και τις αγωνίες τους. Ακόμη και αν τα παιδιά σε έναν πρώτο χρόνο αρνηθούν ότι κάτι τα φοβίζει και τους δημιουργεί αγωνία σε ό,τι αφορά τον πόλεμο, οι γονείς μπορούν να δείξουν ενσυναίσθηση σε αυτό χωρίς να τα πιέζουν να εκφραστούν. Όμως, προτάσεις όπως : «Είναι τρομακτικό για εμάς τους μεγάλους να βλέπουμε να εξελίσσεται ένας πόλεμος, αλλά μαζί θα σκεφθούμε και θα επεξεργαστούμε αυτά που νοιώθουμε και θα προχωρήσουμε παρακάτω», είναι πολύ καθησυχαστικές για ένα παιδί. Αντίθετα, ο θυμός και η αναστάτωση του γονέα, αναστατώνει ακόμη περισσότερο το παιδί.

Οι εικόνες από τις ξεριζωμένες οικογένειες που εγκαταλείπουν τον τόπο τους με λιγοστά υπάρχοντα, μία βαλίτσα και συχνά το οικογενειακό κατοικίδιο στο χέρι, κάνουν τις τελευταίες εβδομάδες ξανά το γύρο του κόσμου. Τις οθόνες μας συγκλόνισε, πρόσφατα, ένα αγοράκι που έκλαιγε περπατώντας μόνο, κι ένα άλλο, που αναγκάστηκε να διανύσει χιλιόμετρα μόνο του, αφού η μητέρα του έμεινε πίσω στην Ουκρανία και εκείνο έπρεπε να διασχίσει τα σύνορα με τα τηλέφωνα των συγγενών του γραμμένα στο χέρι με στυλό. Τα παιδιά είναι διαχρονικά οι μεγάλοι χαμένοι της φρίκης του πολέμου, αφού διαταράσσεται ο κόσμος τους πριν αναπτύξουν τα ίδια τα εργαλεία να διαχειριστούν καταστάσεις που και για τους ενήλικες ακόμη, είναι δύσκολες και απάνθρωπες.

Πώς αντιμετωπίζουν όμως τα παιδιά τη βία, τη φρίκη και τον ξεριζωμό;

Κάτι που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι σε καταστάσεις μεγάλης κρίσης και αποσταθεροποίησης της οικογενειακής και κοινωνικής βάσης ασφάλειας, αυτό που προσδιορίζει τις αντιδράσεις και τις συμπεριφορές των παιδιών είναι η στάση των γονέων, όχι μόνο μέσω των εκπεφρασμένων θέσεων τους. Κυρίως, μέσω των αναπαραστάσεων τους, συνειδητών και ασυνειδήτων, για την τρέχουσα συνθήκη, και του τρόπου που διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους όταν επικοινωνούν με τα παιδιά τους. Αρκεί να είναι δίπλα τους, ανοιχτοί να τα ακούσουν και να συνομιλήσουν μαζί τους.

Ας δούμε ένα παράδειγμα στην σύγχρονη ιστορία. Κατά την διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η Βρετανική κυβέρνηση εκπόνησε ένα σχέδιο απομάκρυνσης των ευάλωτων, κυρίως παιδιών, από το Λονδίνο και τις μεγάλες πόλεις της χώρας για να τα προστατέψουν από τους βομβαρδισμούς. Δεκάδες χιλιάδες παιδιά απομακρύνθηκαν απότομα από τις οικογένειές τους, χωρίς να ξέρουν πού πηγαίνουν,

και οδηγήθηκαν σε αγροτικές περιοχές ή σε άλλες χώρες. Με λίγα ρουχαλάκια σε μία τσάντα, τα παιδιά συχνά έφταναν σε ένα εντελώς άγνωστο χωριό της βρετανικής επαρχίας, όπου σχημάτιζαν το ένα δίπλα στο άλλο μία γραμμή με την πλάτη στον τοίχο σε κάποια μεγάλη αίθουσα περιμένοντας κάποιον από τους κατοίκους να τα διαλέξει για να τα φιλοξενήσει.

Η δυσκολία και η αγριότητα της συνθήκης οδήγησε το BBC να αναθέσει στον μεγάλο Βρετανό Ψυχαναλυτή D.W.Winnicott τη διενέργεια ζωντανών ραδιοφωνικών εκπομπών, προκειμένου να υποστηρίξει τους γονείς που βίωναν τον αποχωρισμό από τα παιδιά τους αλλά και τις οικογένειες που τα υποδέχονταν για φιλοξενία. Σε αυτές, έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην οδύνη των μητέρων, αλλά και στο χρέος της κοινωνίας προς τις οικογένειες υποδοχής αυτών των παιδιών, υπογραμμίζοντας την δυσκολία του έργου που τους είχε ανατεθεί και υπενθυμίζοντας πόσο πολύ υποφέρουν αυτά τα παιδιά που βρίσκονται ξεριζωμένα, μακριά από την οικογένειά τους.

Αυτή η καθολική Ψυχοκοινωνιολογική ανάλυση που πρότεινε μέσω των εκπομπών του είχε ως στόχο την ανάδειξη του ότι η απάλυνση και ανακούφιση από το επώδυνο σοκ του αποχωρισμού, γεννάει την αναγκαιότητα να υπάρχει δημόσια αναγνώριση των δεινών που υφίστανται οι οικογένειες. Κάτι τέτοιο μας απομακρύνει από το καθεστώς μίας εμπειρίας ιδιωτικής τραγωδίας και μας οδηγεί στο καθεστώς της κοινής εμπειρίας, που μπορεί να διαμοιράζεται. Η παρέμβασή του όχι μόνο βοήθησε στην διάχυση Ψυχαναλυτικών εννοιών αλλά και συγκράτησε την αγωνία και την οργή των οικογενειών.

Ο ίδιος μετά το πέρας του πολέμου, σε μεταγενέστερη εκπομπή του το 1960, ανέφερε το εξής σημαντικό: ότι κατά τους εναέριους βομβαρδισμούς , τα παιδιά δεν φοβόντουσαν τις βόμβες. Αντιθέτως, επηρεάζονταν πολύ περισσότερο όταν έβλεπαν τις μητέρες τους να βιώνουν πανικό. Ωστόσο η λύση δεν ήταν να τα απομακρύνουν από τις μητέρες τους. Άλλωστε, ο ίδιος ανήκε στους σκληρούς επικριτές της απομάκρυνσης. Έγραφε, το 1941: «... είτε τα παιδιά διαταράσσονται συναισθηματικά και το πιθανότερο είναι ότι δεν θα συνέλθουν πλήρως ποτέ, ή είναι ευτυχισμένα μετά την απομάκρυνση και τοποθέτηση τους σε οικογένεια υποδοχής, οπότε οι γονείς είναι αυτοί που υποφέρουν διότι πείθονται ότι κανείς πλέον δεν τους έχει ανάγκη, ούτε καν τα παιδιά τους.».

Γεγονός είναι ότι μπροστά στην ασύλληπτη και απερίγραπτη οδύνη και τις απώλειες σε πολλαπλά επίπεδα που επιβάλει ο πόλεμος στην ζωή των παιδιών, ακόμη και σε αυτά που τον ζουν έμμεσα, χωρίς να είναι τα ίδια εκτεθειμένα στον κίνδυνο, δεν υπάρχουν σαφείς και προβλέψιμες λύσεις και προτάσεις για την αποφυγή των συνεπειών του στον ανθρώπινο ψυχισμό. Μόνο σε έναν δεύτερο χρόνο, στο μεθύστερο, θα αντιληφθούμε το τότε ψυχικό βίωμα.

Μέχρι τότε, τα ασφαλή εργαλεία επεξεργασίας αλλά και επανόρθωσης , έστω μερικής, αυτής της βαθιά τραυματικής και αποσταθεροποιητικής για όλους μας συνθήκης ,δεν είναι άλλα από την ασφάλεια, το παιχνίδι και την δημιουργικότητα. Αυτά μας επιτρέπουν, ιδιαιτέρως στα παιδιά, να βγούμε από την θέση του θύματος που παθητικά υφίσταται.

Μία πολιτισμένη κοινωνία παίρνει μέτρα για τους αυριανούς πολίτες της πριν εκείνοι νοσήσουν. Είναι χρέος λοιπόν ολόκληρης της κοινωνίας μας να προσφέρει στα παιδιά τις συνθήκες που θα τους επιτρέψουν ξανά να θέσουν σε κίνηση τις λειτουργίες που βρίσκονται σε εναρμόνιση με την παιδικότητά τους, αλλά και να προσφέρει στους φροντιστές τους την υποστήριξη που χρειάζονται ώστε να μπορέσουν να αποτελέσουν ξανά παράγοντα σταθερότητας και ασφάλειας για εκείνα.

Στο «Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας» ο S. Freud έγραφε «*ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ είναι η πάλη για την ζωή*». Παραμένοντας ευάλωτοι, αλλά διατηρώντας την ψυχική εγγύτητα και την πάλη για την Ζωή, μόνο έτσι μπορούμε να μετασχηματίσουμε το τραύμα σε μία ψυχική εμπειρία, ενταγμένη στη ροή της ιστορίας μας.

ΜΑΡΤΙΟΣ 2022

Μερόπη Μιχαλέλη,

Κλινική Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, Μέλος ΕΨΕ